

دانشگاه معارف اسلامی

رساله دکتری

رشته: مدرس‌سی معارف اسلامی

گرایش: تاریخ و تمدن اسلامی

عنوان:

مطالعه تطبیقی اصل مساوات در سیره اجتماعی امام علی (علیه السلام) و عملکرد خلفای سه گانه

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمد رضا جباری

اساتید مشاور:

جناب آقای دکتر علی بیات

حجت الاسلام دکتر امیر محسن عرفان

نگارش:

نبی اله عزیزی

تابستان ۱۳۹۸

کلیه حقوق این پایان نامه اعم از چاپ، تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و...
برای «دانشگاه معارف اسلامی» محفوظ است، نقل مطالب با ذکر مأخذ بلا مانع است.

تقدیم به

مهدی موعود امام زمان (عج)

او که روزهای عطر عدالتش کوچه‌های دلتنگی را لبریز خواهد کرد.

تشکر و قدردانی

اکنون که کار این پژوهش به فرجام رسیده بر من است از راهنمایی‌های خردمندانه استاد گرامی حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمد رضا جباری که عنایات ویژه داشته و راهنمای طریق بوده‌اند، سپاس گویم.

و نیز از مشورت‌های استادان گرامی حجت الاسلام والمسلمین دکتر امیر محسن عرفان و جناب آقای دکتر علی بیات کمال امتنان و قدر دانی را دارم.

این تحقیق را تقدیم می‌نمایم به همسر بزرگوارم که با عشق و حوصله وصف‌ناپذیرشان، مرا در تمام مراحل زندگی، حمایت نموده و همواره مرا در وادی علم و عمل پشتیبان بوده‌اند.

چکیده

برابری انسان‌ها از پایه‌های بنیادین نظام اجتماعی مدینه‌النبی بود که در عصر خلفا به حاشیه رفت و به جای آن بسیاری از مناسبات و معیارهای جاهلی بازتولید شد در مقابل، امام علی اصل مساوات را راهبرد حکومت خویش قرار داد. این نوشتار برای اولین بار با ارائه شاخصه‌هایی در حوزه‌های مساوات سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی به یک چارچوب نظری در سنجش داده‌های تاریخی دست یافته است، سپس کوشیده است با روش مطالعه تطبیقی و استفاده از مفاهیم، اصطلاحات و ادبیات جامعه‌شناختی، ضمن معیار قرار دادن قرآن و سنت نبوی، نگرش، رویکرد و میزان پایبندی خلفا و امام علی را نسبت به اصل مساوات و آثار، پیامدها، تشابه، تفاوت و تعارض‌های برآمده از این اصل را نشان دهد.

مطالعه این رساله نشان می‌دهد مبانی هستی‌شناسانه، انسان‌شناسانه، معرفت‌شناسانه، سبب شکل‌گیری معیارهای، «عربیت»، «قریشی»، «اموی»، «هم‌پیمانی سیاسی» در توزیع منابع اجتماعی در مکتب خلفا شد و به کارگیری این معیارها سبب تبعیض در انتخاب کارگزاران، دستیابی عناصر فاسد به مناصب، نادیده گرفتن نقش عامه در امور سیاسی، سلب امنیت، آزادی، کرامت از مخالفان سیاسی، تبعیض در اجرای حدود قانونی و قضایی، تشدید شکاف درآمدی و فعال کردن گسل‌های قومی و قبیله‌ای گردید.

امام علی بر مبنای باور کامل به توحید و معاد و سنت نبوی و کرامت ذاتی انسان، با اجرای بدون تأخیر، ملاحظه و استثنای اصل مساوات، سبب حذف کارگزاران فاسد، مشارکت مردم در فرایندهای سیاسی، ایجاد امنیت همگانی، توزیع یکسان منابع اقتصادی، پاسداشت حقوق همه اقوام و گروه‌های اجتماعی به‌ویژه اعراب غیر قریش و عجم‌ها شد که نتیجه آن احیای توازن و تعادل مدینه‌النبی بود.

از موارد مطمح نظر نویسنده در این جستار بررسی دستاوردها و پیامدهای اجرا و عدم اجرای مساوات اجتماعی در دوران خلفا و امام علی است. حذف اجتماعی و معرفتی اهل‌بیت، کاهش انسجام اجتماعی و تشدید تضادها و تنش‌های اجتماعی و خشونت‌های مدنی، فرقه‌گرایی، تسلط امویان بر جامعه، شکل‌گیری امپراتوری عربی به جای امت واحد نبوی، از پیامدهای عدم اجرای مساوات اجتماعی و کاهش فاصله طبقاتی، بازتولید سرمایه اجتماعی و ارائه الگوی مطلوب حکمرانی و ترویج مکتب تشیع از نتایج اجرای مساوات اجتماعی در جامعه بعد از رحلت رسول‌الله می‌باشد.

در این رساله مبانی، معیار و عملکرد خلفا و سنت نبوی و علوی نسبت به اصل مساوات مورد مقایسه قرار گرفت که از ۴۹ مورد تطبیق داده شده ۶ مورد (۱۲ درصد) تشابه، ۲۸ مورد (۵۷ درصد) تعارض، ۱۵ مورد (۳۰ درصد) تفاوت، بین سنت نبوی و علوی با مکتب خلفا و تنها دو مورد تفاوت بین سنت نبوی و علوی دیده می‌شود و در سایر موارد تشابه بین این دو سنت وجود دارد. نتیجه این که سیاست‌ها و اقدامات خلفا اغلب، ناشی از ساختار و ارزش‌های جاهلی و عملکرد و سیاست‌های امام برگرفته از آموزه‌های قرآن و سنت نبوی بود.

واژگان کلیدی

اصل مساوات، نابرابری‌های اجتماعی، سنت، عملکرد، پیامبر، خلفا، امام علی (علیه السلام).

فهرست مطالب

پیشگفتار..... ۱

فصل یکم:

کلیات و مفاهیم

۱. کلیات..... ۳

۱-۱. بیان مسئله..... ۳

۱-۲. پرسش اصلی، پرسش‌های فرعی و فرضیه..... ۴

۱-۲-۱. سؤال اصلی..... ۴

۱-۲-۲. سؤالات فرعی..... ۴

۱-۳. روش پژوهش..... ۴

۱-۴. ضرورت پژوهش..... ۵

۱-۴-۱. ضرورت معرفتی -اندیشه‌ای..... ۵

۱-۴-۲. ضرورت عملیاتی..... ۵

۱-۴-۳. ضرورت تبلیغی..... ۶

۱-۴. اهداف پژوهش..... ۶

۱-۵. جنبه نوآوری پژوهش..... ۶

۱-۶. پیشینه پژوهش..... ۶

۱-۶-۱. کتب..... ۶

۱-۶-۲. مقالات..... ۱۰

۱-۶-۳. پایان نامه ها..... ۱۲

۲. مفاهیم اساسی..... ۱۲

۱-۲. سیره..... ۱۲

۲-۲. سیره اجتماعی..... ۱۳

۲-۳. عدل..... ۱۴

۱۵ ۴-۲. انصاف
۱۶ ۵-۲. مساوات
۱۸ ۳. معرفی، نقد و ارزیابی منابع

فصل دوم:

اصل مساوات در اسلام

۲۶ ۱. تمایز اصل مساوات در اسلام، ادیان و مکاتب دیگر
۲۸ ۱-۱. ادیان آسمانی
۲۸ ۱-۱-۱. هندوئیسم
۲۹ ۲-۱-۱. دین زرتشت
۲۹ ۳-۱-۱. یهود
۳۰ ۴-۱-۱. دین مسیحیت
۳۰ ۲. تبیین اصل مساوات در اسلام
۳۱ ۱-۲. مبانی و اصول اصل مساوات در اسلام
۳۲ ۱-۱-۲. مبانی هستی‌شناسی و ارتباط آن با اصل مساوات
۳۲ ۱-۱-۱-۲. توحید‌گرایی
۳۳ ۲-۱-۱-۲. آخرت‌گرایی
۳۳ ۲-۲. مبانی انسان‌شناسانه اسلام و ارتباط آن با اصل مساوات
۳۷ ۱-۲-۲. مبانی معرفت‌شناسانه و ارتباط آن با اصل مساوات
۳۸ ۲-۲-۲. اصول اجتماعی اسلام و ارتباط آن با اصل مساوات
۳۸ ۱-۲-۱-۲. اصل عدالت اجتماعی
۳۹ ۲-۲-۱-۲. برادری ایمانی
۴۰ ۳-۲-۱-۲. اصل مقابله با مستکبران
۴۰ ۴-۲-۱-۲. اصل مبارزه با استضعاف
۴۲ ۳-۲. معیار برابری و نابرابری در اسلام
۴۲ ۱-۳-۲. شاخصه‌های برابری در اسلام
۴۳ ۱-۱-۳-۲. ایجاد حق برابر برای همگان
۴۴ ۲-۱-۳-۲. نفی تبعیض میان خود، نزدیکان و خواص با سایرین
۴۵ ۳-۱-۳-۲. نفی نابرابری اقتصادی

- ۴۶..... ۴-۱-۳-۲. نفی نابرابری جنسیتی.....
- ۴۸..... ۵-۱-۳-۲. نفی نابرابری نژادی، قومی و قبیله ای.....
- ۵۰..... ۶-۱-۳-۲. عدم تمایز حقوق اجتماعی اقلیت‌ها.....
- ۵۴..... ۲-۳-۲. معیار قشربندی (نابرابری) در اسلام.....
- ۵۵..... ۱-۲-۳-۲. ایمان.....
- ۵۶..... ۲-۲-۳-۲. تقوی.....
- ۵۶..... ۳-۲-۳-۲. علم و آگاهی.....
- ۵۸..... ۴-۲-۳-۲. جهاد.....
- ۵۹..... ۵-۲-۳-۲. تفاوت در استعدادها.....
- ۶۰..... ۶-۲-۳-۲. تفاوت در کوشش، اراده و انگیزه‌ها.....
- ۶۳..... ۴-۲. راهبرد و راهکارهای اسلام در مواجهه با نابرابری‌های تبعیض آلود.....
- ۶۴..... ۱-۴-۲. راهبردها.....
- ۶۴..... ۱-۱-۴-۲. اصلاحات اعتقادی و بینشی.....
- ۶۶..... ۲-۱-۴-۲. اصلاحات ارزشی.....
- ۶۸..... ۳-۱-۴-۲. محدود سازی و کنترل قدرت سیاسی.....
- ۶۹..... ۴-۱-۴-۲. تعدیل ثروت.....
- ۷۱..... ۵-۱-۴-۲. اعلام مساوات همگانی.....
- ۷۲..... ۲-۴-۲. راهکارها.....
- ۷۲..... ۱-۲-۴-۲. انفاق و صدقه.....
- ۷۳..... ۲-۲-۴-۲. اطعام فقیر و مسکین.....
- ۷۳..... ۳-۴-۲. راهبردها و راهکارها در آینه سنت نبوی.....
- ۷۳..... ۱-۳-۴-۲. اعلام مساوات همگانی.....
- ۷۴..... ۲-۳-۴-۲. پایه گذاری اقتصاد سالم.....
- ۷۵..... ۳-۳-۴-۲. تأسیس دولت و نهادهای اقتصادی.....
- ۷۵..... ۴-۳-۴-۲. بسیج مشارکت‌های عمومی.....
- ۷۶..... ۵-۳-۴-۲. توزیع بیت‌الخیر و بالسویه بیت‌المال.....
- ۷۷..... ۶-۳-۴-۲. ترویج ساده زیستی و نفی اسراف و تجمل در گفتار و عمل.....
- ۷۷..... ۷-۳-۴-۲. هم نشینی با فرودستان.....

۸۰.....۸-۳-۴-۲. تلاش برای احیا و ارتقای منزلت واقعی زن

۸۰.....۹-۳-۴-۲. الغای معیارهای قبیلگی در کنش‌های سیاسی - اجتماعی

۸۲.....۵-۲. آثار، فلسفه مساوات

۸۳.....۱-۵-۲. آثار مساوات اجتماعی

۸۴.....۲-۵-۲. فلسفه مساوات

۸۵.....۶-۲. گونه‌شناسی مساوات در اسلام

۸۵.....۱-۶-۲. مساوات شخصی

۸۵.....۲-۶-۲. مساوات اجتماعی

۸۶.....۳-۶-۲. مساوات سیاسی - مدیریتی

۸۷.....۴-۶-۲. مساوات قضایی

۸۹.....۵-۶-۲. مساوات اقتصادی

۹۰.....۶-۶-۲. مساوات فرهنگی

۹۱.....۷-۶-۲. مساوات اجتماعی

فصل سوم:

اصل مساوات و عملکرد خلفا

۱۰۲.....۱. تبیین جامعه شناختی نابرابری‌های عصر خلفا

۱۰۳.....۱-۱. علل نابرابری‌های اجتماعی

۱۰۴.....۱-۱-۱. نقش قدرت در نابرابری‌های اجتماعی

۱۰۴.....۱-۱-۱-۱. مفهوم شناسی قدرت

۱۰۵.....۲-۱-۱-۱. دیدگاه لوکس در مورد قدرت

۱۰۶.....۲-۱. انسداد اجتماعی و تحریم

۱۰۷.....۱-۲-۱. ابزارهای قدرت در عصر خلفا

۱۰۸.....۲. جریان‌های عصر نبوت و نقش آنان در نابرابری‌های عصر خلافت

۱۱۴.....۳. غروب مدینه‌النبی و ظهور مدینه‌العرب

۱۱۴.....۱-۳. هم پیمانی و همکاری طیف مخالفان و معاندان

۱۱۶.....۲-۳. عامل جمعیتی

۱۱۸.....۴. تبیین نظری اقدامات خلفای سه گانه

۱۱۸.....۱-۴. طرد اجتماعی بنی‌هاشم و انصار

- ۲-۴. ساختار‌گزینی، تداوم قدرت و بسط سلطه..... ۱۲۱
۵. مبانی رفتارهای نابرابرانه اجتماعی خلفا..... ۱۲۶
- ۵-۱. مبانی هستی‌شناسانه خلفا و ارتباط آن با اصل مساوات..... ۱۲۷
- ۵-۲. مبانی انسان‌شناسانه و ارتباط آن با اصل مساوات..... ۱۲۸
- ۵-۳. اصول اجتماعی خلفا..... ۱۳۱
۶. مطالعه عملکرد خلفا نسبت به اصل مساوات..... ۱۳۲
- ۶-۱. باز‌نمایی مساوات سیاسی در دوره خلفا..... ۱۳۲
- ۶-۱-۱. گزینش سیاسی برابر..... ۱۳۲
- ۶-۱-۱-۱. شخصیت‌شناسی خلفا..... ۱۳۳
- ۶-۱-۱-۲. معیار گزینش کارگزاران خلفا..... ۱۴۲
- ۶-۱-۲. مشارکت سیاسی برابر..... ۱۵۱
- ۶-۱-۲-۱. انتخاب خلفا و مشارکت سیاسی برابر..... ۱۵۲
- ۶-۲-۱. مشورت و نظارت..... ۱۶۱
- ۶-۲. امنیت همگانی..... ۱۶۵
- ۶-۲-۱. امنیت قضایی و قانونی و عملکرد خلفا..... ۱۶۵
- ۶-۲-۱-۱. خلیفه اول..... ۱۶۵
- ۶-۲-۱-۲. خلیفه دوم..... ۱۶۷
- ۶-۲-۱-۳. خلیفه سوم..... ۱۶۸
- ۶-۲-۲. حقوق زنان و عملکرد خلفا..... ۱۶۸
- ۶-۲-۲-۱. خلیفه اول..... ۱۶۹
- ۶-۲-۲-۲. خلیفه دوم..... ۱۷۰
- ۶-۲-۲-۳. خلیفه سوم..... ۱۷۱
- ۶-۲-۳. حقوق مخالفان و عملکرد خلفا..... ۱۷۱
- ۶-۲-۳-۱. خلیفه اول..... ۱۷۱
- ۶-۲-۳-۲. خلیفه دوم..... ۱۷۵
- ۶-۲-۳-۳. خلیفه سوم..... ۱۷۶
- ۶-۲-۴. حقوق مجرمان و عملکرد خلفا..... ۱۷۷
- ۶-۲-۴-۱. خلیفه اول..... ۱۷۷

- ۱۷۷..... ۲-۴-۲-۶. خلیفه دوم.....
- ۱۷۸..... ۳-۶. بازنمایی مساوات اقتصادی در دوره خلفا.....
- ۱۷۹..... ۱-۳-۶. مشارکت برابر اقتصادی.....
- ۱۷۹..... ۲-۳-۶. توزیع برابر.....
- ۱۸۱..... ۳-۳-۶. شاخص‌های مساوات اقتصادی و عملکرد خلفا.....
- ۱۸۱..... ۱-۳-۳-۶. عملکرد خلیفه اول.....
- ۱۸۲..... ۲-۳-۳-۶. عملکرد خلیفه دوم.....
- ۱۸۵..... ۳-۳-۳-۶. عملکرد خلیفه سوم.....
- ۱۸۷..... ۴-۶. بازنمایی مساوات فرهنگی در دوره خلفا.....
- ۱۸۸..... ۱-۴-۶. عملکرد خلفا در حوزه مساوات فرهنگی.....
- ۱۸۹..... ۲-۴-۶. خلفا و کنترل سرمایه‌های فرهنگی.....
- ۱۸۹..... ۱-۱-۴-۶. منع نگارش حدیث نبوی.....
- ۱۹۰..... ۲-۱-۴-۶. حذف سیاسی و اجتماعی صحابه ممتاز.....
- ۱۹۲..... ۵-۶. بازنمایی مساوات اجتماعی در دوران خلفا.....
- ۱۹۲..... ۱-۵-۶. حق حیات.....
- ۱۹۳..... ۲-۵-۶. حق کرامت.....
- ۱۹۳..... ۳-۵-۶. حق آزادی.....
- ۱۹۳..... ۴-۵-۶. عملکرد خلفا و مساوات اجتماعی.....
- ۱۹۳..... ۱-۴-۵-۶. حق حیات.....
- ۱۹۴..... ۲-۴-۵-۶. حق کرامت.....
- ۲۰۰..... ۳-۴-۵-۶. آزادی.....
- ۲۰۱..... ۶. خلفا و نابرابری‌های اجتماعی.....
- ۲۰۱..... ۱-۶. نقش ابوبکر در نابرابری‌های اجتماعی.....
- ۲۰۵..... ۲-۶. نقش عمر در نابرابری‌های اجتماعی.....
- ۲۱۱..... ۴-۶. نابرابری عصر عثمان و خشونت‌های انتشاری.....
- ۲۱۳..... ۷. قشربندی عصر خلفا.....
- ۲۱۳..... ۱-۷. طبقه‌بندی منزلتی.....
- ۲۱۴..... ۱-۱-۷. قریش.....

۲۱۴	۲-۱-۷ بنی هاشم.....
۲۱۴	۳-۱-۷ انصار.....
۲۱۴	۱-۳-۱-۷ گروه‌های اجتماعی حاشیه‌ای.....
۲۱۴	۱-۳-۱-۷ زنان.....
۲۱۵	۲-۱-۳-۱-۷ مسلمانان غیر عرب.....
۲۱۵	۳-۱-۳-۱-۷ بردگان.....
۲۱۵	۲-۷ طبقه‌بندی اقتصادی.....
۲۱۶	۳-۷ طبقه‌بندی سیاسی.....
۲۱۶	۸. پیامدهای نابرابری و قشربندی جامعه عصر خلفا.....
۲۱۶	۱-۸. پیامدهای مشترک انواع نابرابری‌ها.....
۲۱۶	۱-۱-۸. ایجاد محرومیت برای اکثریت.....
۲۱۷	۲-۱-۸. کاهش انسجام اجتماعی و تشدید تضادها و تنش‌های اجتماعی.....
۲۱۷	۲-۸. پیامدهای خاص نابرابری‌های مختلف.....
۲۱۷	۱-۲-۸. نابرابری‌های بیرونی.....
۲۲۰	۲-۲-۸. نابرابری سیاسی.....
۲۲۳	۳-۲-۸. نابرابری اقتصادی.....
۲۲۴	۱-۳-۲-۸. ترویج خشونت و تضاد در جامعه.....
۲۲۴	۲-۳-۲-۸. تضعیف وفاق و انسجام اجتماعی.....
۲۲۶	۴-۲-۸. نابرابری فکری فرهنگی.....
۲۳۰	۵-۲-۸. نابرابری در توسعه یا توسعه نامتوازن.....
۲۳۳	۶-۲-۸. نابرابری منزلتی.....
۲۳۵	۹. جمع‌بندی فصل.....

فصل چهارم:

اصل مساوات در سیره امام علی (علیه السلام)

۲۵۱	۱. مبانی مساوات‌گرایی امام علی (علیه السلام).....
۲۵۱	۱-۱. مبانی هستی‌شناسی و ارتباط آن با مساوات‌گرایی امام.....
۲۵۲	۱-۱-۱. توحید‌گرایی.....
۲۵۳	۲-۱-۱. معاد باوری.....

- ۲-۱. مبانی انسان شناسی اصل مساوات در سیره امام علی (علیه السلام)..... ۲۵۵
- ۱-۲-۱. کرامت ذاتی انسان..... ۲۵۵
- ۳-۱. مبانی معرفت‌شناسانه امام علی و ارتباط آن با اصل مساوات..... ۲۵۶
- ۴-۱. اصول جامعه شناختی و اجتماعی مساوات‌گرایی در دیدگاه امام..... ۲۵۷
۲. معیار مساوات در سیره امام علی (علیه السلام)..... ۲۵۹
۳. بازنمایی اصل مساوات در سیره امام علی (علیه السلام)..... ۲۶۳
- ۱-۳. بازنمایی مساوات سیاسی در سیره امام علی (علیه السلام)..... ۲۶۳
- ۱-۱-۳. گزینش سیاسی برابر..... ۲۶۳
- ۱-۱-۳. شایسته‌سالاری..... ۲۶۴
- ۲-۱-۳. مشارکت سیاسی برابر..... ۲۶۷
- ۱-۲-۱-۳. مشورت..... ۲۶۹
- ۲-۲-۱-۳. استیضاح و نظارت..... ۲۶۹
- ۳-۲-۱-۳. رشد آگاهی سیاسی مردم..... ۲۷۰
- ۴-۲-۱-۳. حق مخالفت..... ۲۷۰
- ۵-۲-۱-۳. نصیحت..... ۲۷۱
- ۳-۱-۳. امنیت همگانی..... ۲۷۱
- ۱-۳-۱-۳. مساوات در برابر قانون..... ۲۷۲
- ۲-۳-۱-۳. مساوات قضایی..... ۲۷۳
- ۳-۳-۱-۳. حقوق زنان..... ۲۷۵
- ۴-۳-۱-۳. حقوق مخالفان..... ۲۷۶
- ۵-۳-۱-۳. حقوق مجرمان..... ۲۷۸
- ۶-۳-۱-۳. حقوق اقلیت‌ها..... ۲۷۸
- ۲-۳. بازنمایی مساوات اقتصادی در سیره امام علی (علیه السلام)..... ۲۸۰
- ۱-۲-۳. مشارکت برابر..... ۲۸۱
- ۲-۲-۳. توزیع برابر..... ۲۸۱
- ۱-۲-۲-۳. سیاست‌ها و اقدامات توزیعی مساوات‌گرایانه امام..... ۲۸۲
- ۲-۲-۲-۳. سیاست‌ها و اقدامات غیر توزیعی..... ۲۸۸
- ۳-۳. بازنمایی مساوات فرهنگی در سیره امام علی (علیه السلام)..... ۲۹۳

- ۳-۳-۱. ترویج آموزش همگانی..... ۲۹۴
- ۳-۳-۱-۱. لغو منع نگارش حدیث نبوی..... ۲۹۵
- ۳-۳-۱-۲. و مقابله با بدعت‌ها و تحریف‌ها..... ۲۹۵
- ۳-۳-۱-۳. ترویج معارف قرآن..... ۲۹۵
- ۳-۳-۱-۴. ایراد خطبه..... ۲۹۵
- ۳-۳-۱-۳. تکریم پرسش‌گری و تلاش برای رشد شعور و آگاهی عمومی..... ۲۹۶
- ۳-۳-۱-۵. معرفی اهل بیت پیامبر..... ۲۹۶
- ۳-۳-۱-۶. رشد اخلاقی مردم و تربیت نخبگان جدید..... ۲۹۶
- ۳-۳-۲. مقابله با تضادهای فرهنگی..... ۲۹۷
- ۳-۳-۱-۱. کانونی‌سازی میدان اجتماعی ارتباط فرهنگی..... ۲۹۷
- ۳-۳-۲-۲. احیای منزلت فرهنگی دیگر اقوام و نژادها..... ۲۹۹
- ۳-۴. بازنمایی مساوات اجتماعی در سیره امام علی (علیه السلام)..... ۳۰۱
- ۳-۴-۱. حق حیات..... ۳۰۲
- ۳-۴-۲. حق کرامت انسانی..... ۳۰۲
- ۳-۴-۳. حق آزادی انتخاب، اندیشه و بیان..... ۳۰۴
۴. قشربندی عصر امام علی (علیه السلام)..... ۳۰۴
- ۴-۱. طبقه بندی اجتماعی..... ۳۰۵
- ۴-۲. طبقه بندی اقتصادی..... ۳۰۷
- ۴-۳. طبقه سیاسی..... ۳۰۹
۵. دستاوردها و پیامدهای سیاست‌های مساوات‌گرایانه امام علی (علیه السلام)..... ۳۱۱
- ۵-۱. دستاوردها..... ۳۱۱
- ۵-۱-۱. کاهش فاصله طبقاتی..... ۳۱۱
- ۵-۱-۲. باز تولید مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی..... ۳۱۱
- ۵-۱-۳. ترویج مکتب تشیع در ایران..... ۳۱۲
- ۵-۱-۴. ارائه الگوی مطلوب حکمرانی..... ۳۱۷
- ۵-۲. پیامدها..... ۳۱۷
- ۵-۲-۱. توطئه علیه امام..... ۳۱۷
۶. جمع‌بندی فصل..... ۳۱۹

فصل پنجم:

نتیجه

۳۲۳.....	۱. سطح اول: مبانی.....
۳۲۳.....	۱-۱. مبانی هستی‌شناسانه.....
۳۲۴.....	۲-۱. مبانی انسان‌شناسانه.....
۳۲۵.....	۳-۱. مبانی معرفت‌شناسانه.....
۳۲۵.....	۴-۱. اصول اجتماعی.....
۳۲۶.....	۲. سطح دوم: معیارها.....
۳۲۶.....	۱-۲. مساوات سیاسی.....
۳۲۶.....	۱-۱-۲. گزینش سیاسی برابر:.....
۳۲۶.....	۲-۱-۲. معیار گزینش خلفا و امام علی.....
۳۲۷.....	۳-۱-۲. معیار گزینش کارگزاران.....
۳۲۷.....	۲-۲. مشارکت سیاسی برابر.....
۳۲۸.....	۳-۲. امنیت همگانی.....
۳۲۹.....	۴-۲. مساوات اقتصادی.....
۳۲۹.....	۱-۴-۲. مشارکت اقتصادی برابر: مراد، توزیع امکانات و منابع اولیه است.....
۳۲۹.....	۲-۴-۲. توزیع یکسان درآمدها.....
۳۲۹.....	۵-۲. مساوات فرهنگی.....
۳۳۰.....	۶-۲. مساوات اجتماعی.....
۳۳۰.....	۳. سطح سوم: عملکردها.....
۳۳۰.....	۱-۳. مساوات سیاسی.....
۳۳۱.....	۱-۱-۳. زینش سیاسی برابر.....
۳۳۱.....	۲-۱-۳. انتخاب جانشینی پیامبر.....
۳۳۱.....	۳-۱-۳. انتخاب کارگزاران.....
۳۳۳.....	۲-۳. مشارکت سیاسی.....
۳۳۵.....	۳-۳. امنیت همگانی.....
۳۳۶.....	۴-۳. مساوات اقتصادی.....
۳۳۶.....	۱-۴-۳. مشارکت اقتصادی برابر.....

۳۳۷	۳-۴-۲. توزیع برابر درآمدها.....
۳۳۸	۳-۵. مساوات فرهنگی.....
۳۳۹	۳-۶. مساوات اجتماعی.....
۳۴۱	۴. یافته‌ها، دستاوردها.....
۳۴۳	۵. تجویزها.....
۳۴۴	۶. پیشنهادها.....
۳۴۵	۷. سخن آخر.....
۳۴۶	منابع.....
۳۷۰	پیوست.....

پیشگفتار

انسان را چه به لحاظ طبع و سرشت، مدنی بخوانیم یا رفع و رفوی نیازهای پردامنه‌اش را علت اساسی تن دادن به زندگی جمعی و گروهی بدانیم یک نکته بی‌تردید در حیات اجتماعی او اتفاق خواهد افتاد و آن تعارض خواست‌ها و ناسازگاری مطالبه‌ها، ایجاد کشمکش‌ها و بحران‌ها و پدید آمدن صحنه‌های ستیز و کارزار است.

از منظر قرآن کریم، حل این مسئله و برچیدن یا دست کم، کاستن از این منازعات دائمی و عطف توجه انسان، بلکه ساکنان اجتماع انسانی به حیات دور از تعدی و تجاوز، با دو امر امکان‌پذیر است: یکی آگاهی‌بخشی و معرفت‌آموزی و مبارزه با جهالت‌ها و خرافه‌ها و تعصب‌های نامعقول و آتش‌افروز و دیگری ترسیم و تدوین معیارها و ضابطه‌ها تحت عنوان «میزان» که بتواند به عنوان اهرم بازدارنده، برابر طغیان انسان و زیاده‌خواهی‌های او عمل کند. به دیگر بیان برای کاستن از بن‌بست‌ها و بحران‌های ناشی از تعارض خواست‌های انسانی در اجتماع، هم به تعلیم و تربیت او که وجه نرم‌افزاری برپایی جامعه عادلانه است نیازمندیم و هم به تدوین قانون و تلاش برای تحقق آن با به‌کارگیری همه ابزارهای لازم، که وجه سخت‌افزاری برپایی چنان جامعه‌ای است.

اگر این دو عامل فروکاهنده ظلم‌ها و نابرابری‌ها در جامعه جاری شد، مردم، خواستار قسط و عدالت خواهند شد و اشتیاق درونی‌شان برای در اختیار داشتن جامعه به دور از فرادستی و فرودستی و آقایی و رعیتی و ظلم و نابرابری، فروزان و گسترده می‌گردد. جامعه ماقبل بعثت پیامبر اسلام و جامعه سال یازده هجری و مقایسه این دو با یکدیگر به خوبی نشان می‌دهد که کاربست آن دو عامل اساسی برای رفع نابرابری‌ها و پدیداری جامعه مبتنی بر عدالت و مساوات، چگونه می‌تواند مردمی را که در سیطره حاکمیت تبعیض و تزویر و ظلم و زور قرار دارند، برانگیزاند، به آنان هویت و حیاتی نو دهد و همه توانشان را برای محقق شدن جامعه به دور از تفاخر و تکاثر و آراسته به آگاهی و عدالت به کارگیرد.

این قلم نه به دلیل تعلقات یا تعصبات مذهبی که بر پایه گزارش‌های فراوان تاریخی، پیش از آنکه بخواهد سوگمندی خود را از انحراف و اعوجاجی که با رحلت پیامبر عظیم‌الشأن اسلام در مدینه النبوی رخ داد اعلام کند، یا عدالت و مساوات را در هجوم جهل و تجاهل و خروج از «میزان» و معیار، رنجور و بیمار نشان دهد، می‌خواهد تصویری روشن - هر چند که نتوان مدعی شد بی‌کم و کاست است - از رویه و روحیه حاکمان پس از پیامبر و مجموعه ایده‌ها و عملکردهایشان را در حوزه مساوات و عدالت بر نمایاند و آنگاه به مدد قیاس آن با دوران دولت مستعجل علوی، داوری را بر عهده دیگران بگذارد که بنگرند چه کسی پس از پیامبر در پی گام‌های او بود و دغدغه‌اش احیای سنت و سیره انسان‌ساز و تمدن‌آفرینش.

فصل یکم:

کلیات و مفاهیم

۱. کلیات

۱-۱. بیان مسئله

پیامبر اسلام، با هدف مقابله با انواع قشربندی‌ها و نابرابری‌های اجتماعی جاهلی و حذف تعصب‌ها و برتری‌جویی‌های قومی و قبیله‌ای، برابری و یکسانی ذاتی انسان‌ها را شعار اصلی و سرلوحه عمل خویش قرار داد بدین سان اقشار فرودست جامعه، زنان، بردگان و عجمان را کرامت بخشید و سه منبع ثروت، قدرت و منزلت را بر اساس عدالت و مساوات توزیع کرد. این تلاش‌های پی‌گیر و پرتنش، به شکل‌گیری جامعه متوازن و متعادل مدینه النبی بر پایه امت واحده انجامید و زمینه آن همه تفاخر و مباحات و نابرابری‌های موهوم، اندک‌اندک از میان برداشته شد و البته ریشه‌های آن هم‌چنان باقی ماند.

با رحلت پیامبر بزرگوار اسلام و شکل‌گیری نظام خلافت، جامعه نوپنیا و کمال‌گرای مدینه النبی دچار یک وقفه و ایستایی، و انواع تعارضات و نابرابری‌های اجتماعی و تضادهای فرهنگی شد. اما امیرمؤمنان در مدینه الوصی توانست عملاً با احیای سنت رسول‌الله در حاکمیت و مساوات اجتماعی به ایجاد یک خط فاصل معنادار در شناسایی حاکمیت علوی و تمییز آن از حاکمیت خلفا مدد برساند. بنابراین با توجه به فراز و فرودهای فراوان اصل مساوات اجتماعی، هنوز پاسخی روشن‌گر و عملی به ابهامات و سوالات ذیل داده نشده است:

تمایزات مبنایی خلفا و امیرمؤمنان در رویکرد به اصل مساوات چه بوده است؟ معیارهای خلفا و امیرمؤمنان در اجرای اصل مساوات چه بوده؟ پایبندی خلفای سه‌گانه و امام علی به این اصل، به چه میزان بوده است؟ دستاوردها و پیامدهای سنخ رویکرد و عملکرد خلفا و امیرمؤمنان به اصل مساوات اجتماعی چه بوده است؟

این نوشتار در پی آن است با روش مطالعه تطبیقی به پرسش‌های فوق پاسخ دهد بنابراین، نیازمند، میزانی است تا در مقام مقایسه، ملاک سنجش و ارزیابی، قرار گیرد از این‌رو در ابتدا برآنیم تا به تبیین مفهوم، ماهیت، ابعاد، زوایا، حدود اصل مساوات در قرآن کریم و سنت نبوی بپردازیم تا از این رهگذر میزان تشابه و تعارض و تفاوت در هر دو مکتب، در مقایسه با فرهنگ معیار روشن شود.

از آنجا که بسیاری از اختلافات در مکاتب، ریشه در بسترها و شکاف‌های معرفتی و مبنایی دارد در این رساله ابتدا مبنای معرفتی، نگرشی و ارزشی در هر دو مکتب و سپس معیارها و عملکرد اجتماعی برآمده از آن مبنای و معیارها مورد مقایسه قرار خواهد گرفت.

جهت دیگری که در این رساله باید مورد کاوش قرار گیرد سنجش تطبیقی پیامدها، آثار، نتایج و دستاوردهای کاربردی اصل مساوات در مکتب خلفا و امیرمؤمنان است.

نکته آخر اینکه بنای اصلی این نوشته به کارگیری شواهد و گزارش‌های معتبر تاریخی است. اما در این پژوهش در تبیین شواهد تاریخی از برخی اصطلاحات، داده‌ها و مفاهیم جامعه‌شناختی استفاده می‌شود و